

עיונים לפרשת לך לך עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

סוד התהליך שעבר אברהם המאמין

הרב יהושע וייסינגר

אמר רבי יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת, אמר: תאמר שבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו אברהם אומה: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב"ה, ואמר לו: אני הוא בעל העולם.

אם נשים לב, נראה שהמדרשים מדגישים אספקטים שונים באמונתו של אברהם. המדרש שהובא לעיל מדגיש את האמונה התמימה שהייתה בו, ונתן את המשל על כליותיו שלמדוהו תורה, ואילו במדרש הזה (שהוא המקור לדברי הרמב"ם) אנו מוצאים נדבך נוסף: על גבי האמונה התמימה יש את רובד החקירה השכלית. שני השלבים הללו הכרחיים, שניהם מהותיים לבניין קומתו האמונית של האדם.⁷

הרמב"ם ממשיך ומתאר את התהליך שאותו עובר אברהם - איך הוא עובר ממקום למקום, דן ומתווכח עם בני האדם, ומנסה לשכנע - לעיתים אף נכנס לסכנה אישית ולקשיים - עד שהצליח להנחיל את האמונה. וכך ממשיך הרמב"ם במשנה תורה⁸:

כיון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים, ולערוך דין עמהם, ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה. ושיבר הצלמים, והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם, ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך, כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים, וראוי לאבד ולשבר כל הצורות, כדי שלא יטעו בהן כל העם, כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו.

כיון שגבר עליהם בראיותיו, בקש המלך להורגו. ונעשה לו נס, ויצא לחרו. והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם, ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם, ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא, ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה [...].

כפי שנראה, פעולותיו של אברהם השפיעו על אוכלוסיית העולם, עד שהגיע הזמן שאמונה באל אחד לא הייתה דבר שולי ויחידאי שלו, אלא רעיון מוסכם כללי, כפי שמתאר זאת הרמב"ם בהחירות במורה נבוכים⁹:

אבל אברהם חלק על השקפתם הנפסדת, והיה תכלית ענינו

אברהם אבינו איש האמונה. אמונה פשוטה אך יסודית עד תהום. כיום נדמה שפשוט יותר להאמין, אולי בשל העובדה שבמהלך השנים נכתבו ספרי אמונה שונים וניתנו הוכחות שונות לקיומו של האלוקים. גם החברה שאנו חיים בה מקבלת אנשים שחוזרים לאמונתם ולא מוקיעה אותם. אבל לפני אלפי שנים לא היה מי שילמד את אברהם להאמין, ועוד להפך - אווירת ה'רחוב' הייתה אחרת לגמרי. וכך אומר המדרש: ¹ "שני כליותיו נעשו לו כשני כדים של מים והיו נובעות תורה [...]. מעצמו למד תורה" - אברהם היה לבד באמונתו.

בדברינו אלה ננסה להתחקות בקצרה ובתמציתיות אחר דמותו המופלאה של אברהם מתוך דברי הרמב"ם, ולשרטט בקווים כלליים את התהליך המשמעותי שאותו הוא עבר והנחיל לנו ולעולם. אברהם העברי - הוא מעבר אחד וכל העולם מעברו השני².

אברהם כילד³ חי בסביבה אלילית מובהקת, סביבה שמקשה על ילד מן השורה לפקוח עיניים, להתבונן סביבו ולהגיע למסקנות ייחודיות וניטרליות. במורה נבוכים⁴ מתאר הרמב"ם את הסביבה שבה אברהם חי:

אברהם אבינו גדל באמונת ה'צבאה', ושיטתם שאין שם אלוה כי אם הכוכבים, כי הכוכבים הם האלוה ושהשמש היא האלוה הגדול, ותמצאם אומרים בפירוש כי השמש היא המנהיגה את העולם העליון והתחתון, אבל אברהם חלק על השקפתם הנפסדת.

במשנה תורה הוא ממשיך ומתאר את התהליך שעבר עליו מינקות ועד בגרות - ההתבוננות בטבע ובסובב היא שהביאה אותו למסקנותיו⁵:

כיון שנגמל איתן זה, התחיל לטוטט בדעתו והוא קטן, והתחיל לחשוב ביום ובלילה. והיה תמה: היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד, ולא יהיה לו מנהיג, ומי יסבב אותו? כי אי אפשר שיסבב את עצמו! ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר, אלא מושקע באור כשדים בין עובדי כוכבים הטפשים, ואביו ואמו וכל העם עובדי כוכבים, והוא עובד עמהם, ולבו משוטט ומבין. עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה, וידע שיש שם אלוה אחד.

הרמב"ם מבסס את דבריו על דברי המדרש⁶, ששם כתוב:

6. בראשית רבה לט, א.
7. ראה בעניין זה באורות האמונה (עמ' 87), וראה בספר מאמרי הראי"ה (עמ' 489) שמתאר את שני השלבים: "עלינו מוטלת חובה ועבודה כפולה, להשליך ולהסיר מעליו את הקליפות [...]. ואח"כ לעבדו וללטשו עד שנגה ברקו יאיר על פני כל העולם כולו". קודם יש לייצב ולהגדיר את האמונה הפנימית והתמימה, ולאחר מכן מגיע שלב העיבוד השכלי לרעיונות אמונה אלו.
8. שם.
9. חלק ג, פרק כט.

1. מדרש רבה, בראשית, פרשה צה, ג.
2. מדרש בראשית רבה מב, ח.
3. במדרש רבה (בראשית צה, ג) מופיעות שתי דעות ביחס לגילו של אברהם - אחת אומרת שהיה בן שלוש שנים, והשנייה אומרת שהיה בן מ"ח שנה. הרמב"ם כתב (ע"ז א, ג) ש"בן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו".
4. חלק ג, פרק כט.
5. הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים א, ג.

מה שאנו רואים היום, מהסכמת רוב אנשי תבל לרוממו ולהתברך בזכרו, ואין חולק עליו, ולא בלתי יודע את גדולתו, זולתי שאריות אשר נותרו בקצויה תבל.

מפליא ומעורר השראה - עצם ההתבוננות בכוחות שאברהם השקיע במפעל כביר זה, עד כדי כך שהכתוב מעיד עליו, "ואת הנפש אשר עשו בחרן", ומסביר הספרי¹⁰ שאותן נפשות היו אנשים שאברהם גייר בעצמו ולימדם אמונה: "הלא אם מתכנסים כל באי העולם לבראות יתוש אחד ולהכניס בו נשמה אינם יכולים? אלא מלמד, שהיה אברהם אבינו מגיירם ומכניסם תחת כנפי השכינה".

הרמב"ם מגלה לנו מהו אותו הסוד של אברהם, מאיפה אברהם שאב את הכוח למפעל עצום זה, ומה היה המניע והמנוע שלו לכתת רגליו ממקום למקום ולשכנע, וכך כותב בספר המצוות¹¹: "שהיה אברהם קורא בעצם השגתו את בני האדם לאמונה, **מרוב אהבתו**".

אהבת אברהם את הבורא הביאה את אברהם לפעול, להשקיע את חייו ב'לעשות נפשות', כדברי הספרי. ואיך מגיעים לאהבה זו? כותב הרמב"ם¹²:

דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר בכל לבבך ובכל נפשך אינו אוהב הקדוש ברוך הוא אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט - מעט ואם הרבה - הרבה.

ההתעסקות, המסירות - ובעיקר ההשקעה - מביאות את האדם

לאהבה מוחלטת לה' יתברך. אותה השקעה לא נשאת רובד המחשבת לבד, ואף לא רק בכיתות רגלים ממקום למקום. בהמשך אנו עדים למצוות המילה, שהיא ביטוי לאותה אמונה בגופו של האדם עצמו. אברהם מצליח להניע אנשים לחשוב ולפעול כמותו, לעשות מעשים לא טריוויאליים בגופם, בגלל אמונם בו. והמילה, אומר הרמב"ם הינה ביטוי לאמונה. וכך כותב במורה נבוכים¹³:

ויש במילה לדעתי עוד עניין אחר חשוב מאד, והוא שיהיו כל בעלי ההשקפה הזו, כלומר סוברי יחוד השם, להם אות אחד גופני הכוללם. וידוע גם ערך האהבה והעזרה המתפתחים בין בני האדם אשר כולם באות אחד. והוא כעין הברית והמבטח [...] וכן המילה הזו היא הברית אשר כרת אברהם אבינו על הדעה ביחוד השם, וכך כל הנימול הרי הוא נכנס בברית אברהם ומתחייב בבריתו להיות בדעה על היחוד, להיות לך לאלוהים ולזרעך אחריו [...]

לפי דברי הרמב"ם, יש חשיבות גדולה לביטוי מעשי של האמונה. זוהי מצוות המילה.

אברהם הילד, שהתחיל בסביבה אלילית, ללא תמיכה וללא רבנים, שבונה לעצמו אפיק ודרך ולבסוף מצליח לשנות את השיח בעולם, להביא אנשים לאמונה ולמצוות שמתבטאות במילה לו ולצאצאיו - מלמד אותנו על כוחה של האמונה, אמונה בה' יתברך, ואולי אף מלמדנו אמונה בעצמנו. אדם שמאמין בכוחותיו, מאמין שה' יתברך מאמין בו, יכול לפעול גדולות ונצורות בעולם.

10. ואתחנן לו.
11. מצוה ג.

12. הלכות תשובה י, ו.
13. חלק ג, פרק מט.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים היחס הראוי לחזרת הש"ץ

כלומר, גם במקום שבו אין הציבור זקוק לתקנה של חזרת הש"ץ, כי כולם בקיאים, עדיין יש להמשיך ולקיימה, כי יש סיכוי שמציאות כזו, של אנשים שאינם בקיאים בתפילה, תשוב ותהיה במקומם, ואז יהיה צורך בתפילת החזרה.

במקום שבו הציבור אינו מטה אוזן לחזרה, או יש בו אנשים המשוחחים עם חבריהם בזמן זה, כתב רבנו אברהם בן הרמב"ם⁴ שאביו תיקן לעשות תפילה אחת בלבד: שליח הציבור מתפלל בקול רם את כל התפילה, והציבור אומר איתו את התפילה ביחד בלחש. כשנוהגים כן, על הציבור לומר יחד עם הש"ץ קדושה, וכן לעצור את תפילתם בזמן ברכת כהנים, ולהמשיך אחריה מברכת שים שלום עד סוף התפילה. תקנה זו נועדה למנוע את חוסר הכבוד לתפילה. חלק מקהילות יוצאי תימן נוהגים כתקנה זו אף היום.

בזמן מרן הבית יוסף, מנהג הספרדים היה שלא לעשות כלל חזרה, אלא הש"ץ היה מתחיל בקול רם וממשיך עד קדושה, ומשם היו ממשיכים בלחש. אך מרן הבית יוסף כתב על-כך⁵ שחכמי צפת גזרו נידוי על מי שיבטל את חזרת הש"ץ.

לדעת הרב עובדיה יוסף צ"ל⁶, לכתחילה בוודאי אין לנהוג כמנהג זה, ולהיכנס לחשש של הנידוי החמור של חכמי צפת. אולם במקום שיש מניין מצומצם, ויש שלא יקשיבו ולא יענו לברכות הש"ץ, יש להעדיף לעשות תפילה אחת, כשהש"ץ מתפלל בקול רם והציבור מתפלל בלחש איתו, כתקנת הרמב"ם.

כותב הרמב"ם¹: "סדר תפלות הציבור כך הוא [...] והכל עומדין מיד ומתפללים בלחש, ומי שאינו יודע להתפלל עומד ושותק עד שיתפלל שליח ציבור בלחש עם שאר העם, וכל מי שיגמור תפלתו עם הציבור יפסיע שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד במקום שהגיע אליו בעת שיפסיע".

וממשיך בהלכה הבאה²: "ואחר שיפסיע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות להוציא את מי שלא התפלל, והכל עומדים ושומעים ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה, בין אלו שלא יצאו ידי חובתן בין אלו שכבר יצאו ידי חובתן".

מטרתה של חזרת הש"ץ היא להוציא ידי חובה את מי שאינו יודע להתפלל בעצמו, אבל גם מי שידוע להתפלל חייב לשמוע את החזרה, ולענות אמן על ברכות שליח-הציבור.

ונשאל הרמב"ם³: האם במקום שבו כולם בקיאים בתפילה, ואינם זקוקים לחזרת הש"ץ כדי לצאת ידי חובה - יש צורך לקיים את התקנה של חזרת הש"ץ?

עונה הרמב"ם כן: "שאפילו אם היו כל הציבור בקיאים בתפילה, חוזר השליח צבור תפלת שמונה עשרה כתקנת חז"ל, שכל תקנות חכמים תקנות קבועות הם [...] וכן כל מה שתיקנו חז"ל בגלל איזו סיבה אשר בגללה נתקן, אבל ענינו שעל כל פנים ינהגו כן, גזרה שמא תהיה שם הסיבה שנתקנה בשבילה וְשִׁמְרוּ זה הענין".

6. שו"ת יחוה דעת, חלק ג, סימן טז.

אוסף של תשובות בשמו.
5. או"ח, סימן רלד.

1. תפילה, פרק ט, הלכה א-ב.
2. שם, הלכה ג.
3. שו"ת הרמב"ם (פריימו), סימן לז.
4. בתחילת ספר מעשה רוקח על הרמב"ם יש